

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

əlyazması hüququnda

SİMA AZƏR qızı SÜLEYMANLI

**MƏDƏNİ İRSİN QORUNMASI SAHƏSİNDƏ
BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ TƏNZİMETMƏ VƏ
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
QANUNVERİCİLİYİ**

İxtisas: 5603.01 – “Beynəlxalq hüquq; insan hüquqları”

**Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ - 2017

Dissertasiya işi AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunda yerinə yetirilmiş, geniş müzakirə olunaraq əsas müdafiəyə tövsiyə edilmişdir.

Elmi rəhbər:

**Hüquq üzrə elmlər doktoru
Ə.İ.SADIQOV**

Rəsmi opponentlər:

**Hüquq üzrə elmlər doktoru
E.Ə.ƏLİYEV**

**Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
dosent Ş.İ.ƏLİYEV**

Aparıcı təşkilat:

**Milli Aviasiya Akademiyasının
“Hüquqşünashq” kafedrası**

Dissertasiya işinin müdafiəsi “___” “_____” 2017-ci il tarixdə saat “___” Bakı Dövlət Universiteti nəzdindəki FD.02.013 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1143, Bakı şəhəri, Z.Xəlilov küçəsi 23, Bakı Dövlət Universiteti, I tədris binası, 901 saylı auditoriya.

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “___” “_____” 2017-ci il tarixdə göndərilmişdir.

**FD.02.013 Dissertasiya şurasının
elmi katibi, hüquq üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent:**

Ə.Q.MƏMMƏDOV

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Tədqiqat işinin aktuallığı. Son dövrün təcrübəsi göstərir ki, hazırda təhlükəsizlik və insan hüquqlarının müdafiəsi ilə yanaşı, cəmiyyəti düşündürən ən mühüm məsələlərdən biri də mədəni irsin qorunmasıdır. Əvvəla, cəmiyyət artıq başa düşür ki, bir tərəfdən, onun gələcək inkişafı, illərlə formalaşmış mədəni özünəməxsusluğu qoruyub, gələcək nəsillərə ötürmədən, digər tərəfdən, beynəlxalq səviyyədə əməkdaşlıq olmadan qeyri-mümkündür. Başqa sözlə, mədəni irsin qorunması müasir dövrdə bir dövlətin sərhədlərindən kənara çıxaraq beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edir. Təbii ki, problemin beynəlxalq sferaya çıxması, müvafiq olaraq beynəlxalq-hüquqi tənzimləmənin olmasını da zəruri edir.

Hazırda beynəlxalq əməkdaşlıq mədəni irsin müxtəlif təhlükələrdən qorunmasında ən səmərəli vasitədir. Hər şeydən əvvəl müxtəlif dövlətlərə və ya xalqlara məxsus milli mədəni irsin birlikdə ümumdünya mədəni irsini təşkil etməklə beynəlmilləşməsi, mövcud olan və ya ola biləcək təhlükəyə qarşı dövlətlərin birgə mübarizə aparmasını şərtləndirir. Belə təhdidlərin daima mövcudluğu şəraitində birgə mübarizənin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi hər zaman aktuallıq kəsb edir.

Mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsini şərtləndirən əsas amillərdən biri xarakterindən asılı olmayaraq silahlı münaqişələrin baş verməsidir. Son dövrlərdə Əfqanıstanda, İraqda, Suriyada, Dağlıq Qarabağda baş verən silahlı münaqişələrin təcrübəsi göstərir ki, birincisi, hər hansı bir dövlətin ərazisində olan mədəni irs obyektlərinin məhv edilməsi ilə eyni zamanda ümumdünya mədəni irsi zərər görür. 2001-ci ildə Taliban tərəfindən Əfqanıstandakı Bamiyan buddalarının dağıdılmasını, 2003-cü ildə İraq ərazisində qədim Assuriya, Babilistan və Şumerə aid abidələrin, Mosuldakı milli arxeologiya muzeyinin və kitabxananın, o cümlədən İŞİD yaraqlıları tərəfindən ümumdünya mədəni irs siyahısına daxil edilmiş qədim Palmira şəhərindəki tarixi abidələrin (Allat məbədi, Baalşamin məbədi, Bel məbədi və s.) məhv edilməsini nümunə göstərmək olar. İkincisi, mədəni irsə qarşı belə təcavüz aktlarının və ya terror fəaliyyətinin qarşısını almaq və onun nəticələrini aradan qaldırmaq yalnız beynəlxalq əməkdaşlıq yolu ilə mümkündür.

Bu problem Azərbaycan Respublikası (AR) üçün də əhəmiyyətlidir. Belə ki, artıq iyirmi ildən çox davam edən Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, yalnız Azərbaycanın 20% ərazisinin Ermənistan tərəfindən işğal edilməsi ilə deyil, həmçinin Dağlıq Qarabağ ərazisində yerləşən və əksəriyyəti ölkə və dünya əhəmiyyətli olan mədəni irs obyektlərinin erməni təcavüzünün

qurbanı olması ilə nəticələnmişdir. Belə ki, *Azərbaycan mədəni sərvətlərinin dağıdılması və mənimlənməsi haqqında* AR Milli Məclisinin 19 aprel 2020-ci il Bəyanatında qeyd edildiyi kimi, işğal edilmiş ərazidə ölkə və dünya əhəmiyyətli 100000-dən artıq mədəniyyət nümunəsi dağıdılmış və qəsb edilmiş, 500 tarixi və 100-dən çox arxeoloji abidənin, 22 muzeyin əksəriyyəti tamamilə və ya qismən dağıdılmışdır. Bu ərazilərdə yerləşən ilk insan məskənlərindən olan Azıx və Tağlar mağaraları, Qaraköpək, Üzərlik-təpə kurqanları hazırda hərbi məqsədlərlə istifadə edilərək qəsdən dağıdılır.

Mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin aktuallığını şərtləndirən digər bir amil mədəni irs obyektlərinin beynəlxalq mübadiləsinin təşkil edilməsi və qanunsuz dövriyyə ilə mübarizədir. Beynəlxalq hüquq normaları olmadan mədəni irs obyektlərinin normal beynəlxalq dövriyyəsinə təmin etmək, beynəlxalq əməkdaşlıq olmadan isə bu obyektlərin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə aparmaq qeyri-mümkündür.

Mədəni irs obyektlərinin qanunsuz dövriyyəsinin qarşısının alınması və mədəni irsə vurulmuş zərərin ödənilməsi üzrə hüquqi məsuliyyətin müəyyən edilməsi mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsini zəruri edən digər bir amildir. Silahlı münaqişə zamanı mədəni irsin qorunmasını müəyyən edən normaların pozulmasına görə və mədəni irs obyektlərinin qanunsuz özgənəkiləşdirilməsi hallarında hüquqi məsuliyyət formalarının müəyyən edilməsi, qoruma baxımından olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Beynəlxalq-hüquqi tənzimləməni aktual edən digər bir amil mədəni irs obyektlərinin müəyyən edilməsi və qeydiyyatı alınmasıdır. Hansı sərvətlərin mədəni irs obyektinə hesab edilməsi dövlətlərin suveren səlahiyyətlərinə aid olsa da, bunun meyarları, müvafiq obyektlərin ümumdünya irs siyahılarına daxil edilməsinin şərtləri beynəlxalq hüquq normaları ilə müəyyən edilir.

Mədəni irsin qorunması bir sistem olaraq özündə milli və beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilən tədbirlərdən ibarət olan iki yarım sistemi birləşdirir. Mədəni və təbii irsin qorunması haqqında 1972-ci il Konvensiyasına (bundan sonra-1972-ci il Konvensiyası) əsasən, bu sistemin fəaliyyəti hüquqi rejimin bütövlüyü prinsipinə əsaslanır. Bunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin olması, bu fəaliyyəti dövlətlərin daxili hüququnun tənzimləmə sferasından çıxartmır. Yəni hüquqi tənzimləmə baxımından mədəni irsin qorunması dövlətin həm daxili hüququnun, həm də beynəlxalq hüququn birgə tənzimləmə predmetini təşkil edir. Sadəcə bu və ya digər dövlətin yurisdiksiyasında olan mədəni irsin qorunması dövlətdaxili qanunvericiliklə beynəlxalq hüquq

normalalarının uzlaşdırılması formasında baş verir. Belə uzlaşma isə yalnız beynəlxalq hüquq normalalarının dövlətdaxili hüquqa münasibətdə üstünlüyünün qəbul edilməsi ilə mümkündür. Bir şərtlə ki, mədəni irsin qorunması ilə bağlı dövlətin ümumi qaydasına (*ordre public*) xələl gəlməsin. Qeyd etmək lazımdır ki, milli mədəni irs hər bir xalqın özünəməxsusluğunu ifadə edir və onun qorunması milli təhlükəsizliyinin tərkib hissəsi olmaqla dövlətin ümumi qaydasına (*ordre public*) daxildir. Bu baxımdan milli mədəni irs ümumdünya mədəni irsinin bir hissəsi olaraq onu zənginləşdirməklə nə qədər beynəlmilləşsə də, hər bir dövlətin milli mədəni irsi qoruyub, gələcək nəsillərə ötürmək öhdəliyini azaltmır.

Qeyd olunan tələblər həm mədəni irsin qorunmasının maddi-hüquqi əsaslarının müəyyən edilməsində (normayaradıcılığında), həm də qoruma üzrə konkret prosessual-təşkilati fəaliyyətin həyata keçirilməsində nəzərə alınmalıdır.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi və AR qanunvericiliyi mövzusu Azərbaycanın beynəlxalq hüquq elmində demək olar ki, tədqiq olunmamış sahələrdən biridir. Mədəni irsin qorunmasının ayrı-ayrı aspektlərinə müxtəlif dərslərdə (*V.Ə.İbayev. Beynəlxalq humanitar hüquq; S.S. Allahverdiyev. Beynəlxalq xüsusi hüquq*) toxunulmuş, mədəni sərvətlərə dair cinayətlərlə mübarizənin cinayət-hüquqi və kriminoloji problemləri Aynur Usubova tərəfindən tədqiq edilmişdir. Bununla yanaşı, mədəni irsin beynəlxalq-hüquqi qorunması məsələsi professor Rüstəm Məmmədov və Humay Əfəndiyevanın həmmüəllifliyi ilə 2015-ci ildə nəşr olunan “AR-in tarix və mədəniyyət abidələrinin beynəlxalq-hüquqi qorunması” adlı monoqrafiyasında təhlil edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu monoqrafiyada AR-in yalnız daşınmaz mədəni abidələrinin beynəlxalq-hüquqi qorunmasından bəhs edilir. Digər tərəfdən, bu kitabda beynəlxalq-hüquqi tənzimlənmə və onun AR qanunvericiliyi ilə qarşılıqlı əlaqəsi məsələsi tədqiqat predmetinə daxil deyildir. Hazırkı dissertasiya işində bütövlükdə mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi problemi tədqiq edilir və bu təhlil beynəlxalq-hüquqi tənzimlənmə ilə AR qanunvericiliyinin qarşılıqlı münasibətləri müstəvisində aparılır. Bu baxımdan dissertasiya işi Azərbaycan hüquq ədəbiyyatında mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi probleminə həsr olunmuş ilk monoqrafik xarakterli kompleks tədqiqatdır.

Problemin müxtəlif aspektləri üzrə Qərb və Postsovet ölkələrinin hüquq ədəbiyyatında tədqiqatlar aparılmışdır.

Tədqiqatın obyektini mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi, **predmetini** isə beynəlxalq hüquq normalalarının AR qanun-

vericiliyinin qarşılıqlı əlaqəsi kontekstində mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi ilə bağlı hüquqi məsələlər təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi beynəlxalq hüquq normalaları və AR qanunvericiliyinin qarşılıqlı münasibətləri müstəvisində mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək, bu istiqamətdə beynəlxalq hüquq normalalarının AR-in hüquqi sistemində implementasiyasının elmi-nəzəri əsaslarını formalaşdırmaqdan ibarətdir. Qeyd edilən məqsədə nail olunması istiqamətində aşağıdakı **vəzifələr** müəyyən edilmişdir:

- qoruma üzrə yaranan münasibətlərin obyektini olaraq mədəni irsin anlayışını və hüquqi məzmununu müəyyən etmək;
- tənzimlənmə predmeti kimi mədəni irsin qorunmasının anlayışı və hüquqi məzmununu araşdırmaq;
- ümumi və xüsusi maraqların uzlaşdırılması müstəvisində mədəni irsin qorunmasının hüquqi rejiminin xüsusiyyətlərini öyrənmək;
- hüquqi rejimin bütövlüyü müstəvisində beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq normalalarının kompleks tətbiqi xüsusiyyətlərini təhlil etmək;
- mədəni irs obyektlərinin dövriyyəsinin beynəlxalq xüsusi-hüquqi tənzimlənməsi xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq;
- mədəni irsin qorunmasının prinsiplərini müəyyən etmək;
- mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq müqavilə əsasını təhlil etmək;
- mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində tövsiyə xarakterli normalaların rolunu müəyyən etmək;
- tənzimlənmə prosesində beynəlxalq hüquq normalaları və AR qanunvericiliyinin qarşılıqlı münasibətlərini aydınlaşdırmaq;
- AR-də mədəni irsin qorunmasının təşkilati-hüquqi təminat məsələlərini araşdırmaq;
- mədəni irsin qorunması üzrə beynəlxalq mexanizmlərin fəaliyyətini təhlil etmək;
- silahlı münaqişə zamanı mədəni irs obyektlərinin müdafiəsi məsələlərini təhlil etmək;
- mədəni irs obyektlərinin qanunsuz dövriyyəsi ilə beynəlxalq hüquqi mübarizənin əhəmiyyətini araşdırmaq;
- mədəni irsin qorunması sferasında hüquqi məsuliyyəti analiz etmək.

Tədqiqatın metodoloji əsasını hüquq elmində hamılıqla qəbul olunan ümumnəzəri və xüsusi elmi metodlar təşkil edir. Dissertasiyada daha çox formal-məntiqi metoddan (mədəni irsin qorunması sferasında beynəlxalq hüquq normalalarının, AR qanunvericiliyinin təhlilində), müqayisəli

hüquq metodundan (mədəni irsin qorunması sferasında AR qanunvericiliyinin beynəlxalq hüquq normalarına uyğunluğunun müəyyən edilməsində) və tarixi metoddan (mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin inkişaf xüsusiyyətlərinin müəyyən olunmasında), sistemli analiz metodundan (mədəni irsin qorunması sferasında beynəlxalq hüquq normaları sisteminin və AR-in qanunvericilik sisteminin müəyyən edilməsində) istifadə edilmişdir. Bundan başqa tədqiqat işində konkret-sosioloji və digər elmi metodlar da tətbiq edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri əsası. Dissertasiya işinin yazılmasında tədqiqat işinin mövzusu ilə bağlı tədqiqat aparmış azərbaycan, türk, rus və digər xarici ölkə alimlərinin: Akulenko B.İ., Anisimov İ.O., Bassioni J., Boquslavski M.M., Bostiç V., Craig Forrest., Dmitriyeva Q.K., Əfəndiyev O.F., Əliyev.Ə.İ., Hüseynov L.H., Hüseynov T.İ., İbayev V.Ə., Janet B., Kartaşkin B.A., Klebanov L.K., Korol.E.L., Qalenskaya L.N., Qarayev R.M., Lucas Lixinski., Lucky Belder., Lukaşuk İ.İ., Manlio Friqo., Martinenko İ.E., Məmmədov Ə.Q., Məmmədov R.F., Molçanov S.N., A.İ., Müllerson R.A., Neşatayeva V.O., Robin A.Morris., Rındin S.S., Sadıqov Ə.İ., Serqeyev A.P., Potapova N.A., Tolstix V.L., Usenko E.T., Vilyams C., Vilkov A.İ., Volkova N.V. və başqalarının əsərləri təhlil edilmiş və onlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın normativ əsası qismində mədəni irsin qorunması sferasında mövcud olan çoxtərəfli və AR-in bağladığı ikitərəfli beynəlxalq müqavilələrdən, beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində qəbul olunan, özündə tövsiyə xarakterli davranış qaydaları nəzərdə tutan beynəlxalq aktlardan, AR-in mədəni irsin qorunması sferasındakı normativ aktlardan, o cümlədən bir sıra dövlətlərin müvafiq sferadakı qanunvericilik aktlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi onunla izah oluna bilər ki, bu vaxta qədər Azərbaycanın hüquq doktrinasında mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi məsələsi hər hansı kompleks elmi tədqiqat predmeti olmamışdır. Bundan əlavə, mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi məsələsi ilk dəfə olaraq AR qanunvericiliyi ilə qarşılıqlı münasibətlər müstəvisində tədqiq edilmişdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyini özündə ifadə edən aşağıdakı **yeni elmi müddəalar** müdafiəyə təqdim olunur:

1. "Mədəni irs"- insan fəaliyyətinin nəticəsi olaraq maddi və qeyri-maddi formada yaradılan daşınar və daşınmaz mədəni irs obyektlərində (mədəni sərəvtlərdə) ifadə olunan cəmiyyətin və ya qrupun milli mədəni özünəməxsusluğunun saxlanması və inkişafı üçün universal əhəmiyyət kəsb

edən və təkrarolunmazlıq xüsusiyyətinə malik olan dini və etnik xarakterli tarixi, arxeoloji, bədii, elmi, estetik dəyərlərin məcmusudur. Mədəni irs obyektləri mədəni irsin tərkib hissəsi olmaqla mədəni özünəməxsusluqda ehtiva olunan məzmunun konkret ifadə forması qismində çıxış edir. Dövlət və ya dövlətlər yalnız mədəni irs obyektlərini mühafizə etməklə mədəni irsin qorunmasını təmin edir.

2. Mədəni irsin qorunması bir təminat sistemi olaraq özündə milli və beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilən mədəni irs obyektlərinin aşkar edilməsi, saxlanması, mühafizəsi, təbliği, təşviqi və madafəsi üzrə həyata keçirilən hüquqi, təşkilati, maddi-texniki, informasiya, maliyyə və s. xarakterli tədbirləri birləşdirir. Əsas məqsədi keçmişi deyil, gələcəyi qorumaq olan bu sistem, mədəni irs obyektlərini zədələnməkdən və məhv olmaqdan, onların istifadə rejiminin pozulmasından, onlara zərər vura biləcək hər hansı hərəkətlərdən və fəaliyyətdən müdafiə edir. Hüquqi qoruma mədəni irsin qorunması sisteminin tərkib hissəsi olmaqla mədəni irsdən istifadə və ona olan hüquqların həyata keçirilməsinin hüquqi təmin edilməsini nəzərdə tutur.

3. Mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi sahələrarası xarakter daşıyan hüquq normaları kompleksi əsasında həyata keçirilir. Bu xarakterli mədəni irsin beynəlxalq-hüquqi qorunması institutu normalarının beynəlxalq hüququn cinayət hüququ, dəniz hüququ, humanitar hüquq, insan hüquqları, iqtisadi hüquq, təşkilatlar hüququ və s. kimi sahələrini əhatə etməsi şərtləndirir. Əsasında beynəlxalq hüququn ümumtənzim prinsipləri və mədəni irsin qorunmasının xüsusi prinsiplərinin (mədəni irsdən istifadə, mədəni irsə hörmət, mədəni irs obyektlərinin toxunulmazlığı və s.) dayandığı normativ kompleks beynəlxalq hüquq (ümumi və xüsusi) və dövlətdaxili hüquq (ümumi və xüsusi) normalarından ibarətdir.

4. Mədəni irsin qorunması dövlətin həm beynəlxalq hüququn, həm də daxili hüququnun birgə tənzimlənmə predmetini təşkil edir. Mədəni irsin qorunmasının beynəlmilləşməsi, hər bir dövlətin mədəni irsi qoruyub, gələcək nəsillərə ötürmək öhdəliyini azaltmır. Bu baxımdan mədəni irsin qorunması sahəsində beynəlxalq-hüquq normaları ilə AR qanunvericiliyinin nisbəti, mədəni irsin qloballaşması tendensiyası ilə milli mədəni irs xüsusiyyətlərinin qorunub saxlanması tələbinin uzlaşdırılması ilə müşayət olunur. Bunun nəticəsi olaraq dövlətin yurisdiksiyası çərçivəsində mədəni irsin qorunmasının hüquqi tənzimlənməsi dövlətin ümumi qaydasının (*ordre public*) pozulmaması şərti ilə beynəlxalq hüquq normalarının üstünlüyünün qəbul edilməsi prinsipi əsasında həyata keçirilir.

5. Mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin kompleks xarakter daşmasını şərtləndirən amillərdən biri də ümumi-hüquqi və xüsusi-hüquqi tənzimlənmə xüsusiyyətlərini özündə birləşdirməsidir. Mədəni irsin qorunub saxlanması zərurəti ilə bu irsdən istifadə edilməsi imkanının uzlaşmasında, hansına üstünlük verilməsindən asılı olaraq mədəni irsin qorunmasının hüquqi rejimi dəyişə bilər. Mədəni irsin qorunması üçün imperativ, mədəni irs obyektlərindən istifadə üçün isə dispoztiv rejim xarakterikdir. İstifadə rejiminin qoruma rejiminə tabe etdirilməsi, mədəni irsin qorunmasının özünəməxsus hüquqi rejimə malik olmasını şərtləndirir.

6. Mədəni irsin qorunmasını beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi özündə maddi-hüquqi və prosessual-hüquqi cəhətləri birləşdirir. Maddi-hüquqi cəhət mədəni irsin qorunmasının hüquqi əsasını təşkil edən beynəlxalq hüquq və milli hüquq normalarının müəyyən olunmasında, prosessual-hüquqi cəhət isə həmin normaların həyata keçirilməsində və qoruma üzrə müvafiq təşkilati-hüquqi tədbirlərin görülməsində ifadə olunur. Hüquqi rejimin bütövlüyü prinsipinə görə, beynəlxalq öhdəliklərə uyğun olmaqla mədəni irsin qorunması sisteminin əsasında milli hüquqla müəyyən edilən qoruma rejimi dayanır.

7. Mədəni irsin qorunması mədəni irs obyektlərindən istifadə üzrə xüsusi maraqlarla ümumi (ictimai) maraqların uzlaşdırılmasını şərtləndirir. Mədəni hüquqlar sisteminə daxil olan və hər ikisinin müdafiəsi dövlət tərəfindən təmin olunan mədəni irs obyektlərinə mülkiyyət hüququnun cəmiyyətin həmin obyektlərdən istifadə hüququna tabe etdirilməsində məqsəd, kimin mülkiyyətində olmasından asılı olmayaraq bütün insanların mədəni irs obyektlərindən zövq almaq və onlardan bərabər istifadə etmək imkanına şərait yaratmaqdır. Ona görə də beynəlxalq-hüquqi qoruma üçün mədəni irs obyektinin kimin mülkiyyətində və ya harada olması deyil, hansı xalqın, sosial qrupun mədəni irsinə aid olmasının gizlədilməməsi əhəmiyyətlidir.

8. Mədəni irsin hüquqi müdafiəsi onun qorunması sisteminin tərkib ünsürüdür. Hüquqi müdafiə mədəni irsin qorunması üzrə müəyyən edilmiş qaydaların pozulması halında hüquqi məsuliyyətin yaranmasını şərtləndirir. Məsuliyyətin yaranması üçün hüquqi əsas mədəni irsin qorunması sferasında hüquq normalarının olmasıdır. Həmin normaların, o cümlədən beynəlxalq öhdəliklərin pozulması müvafiq olaraq dövlətlərin beynəlxalq-hüquqi, fərdlərin isə beynəlxalq cinayət, mülki və inzibati məsuliyyətinin faktiki əsasını təşkil edir. Beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmasa belə, təcavüz nəticəsində hər hansı dövlətin mədəni irsinin kasadlaşmasına səbəb ola biləcək hər hansı hərəkət qeyri-qanunidir və bu halda işğala məruz

qalmış dövlətin mədəni irsinə vurulmuş zərər bu və ya digər formada bərpa edilməlidir.

9. Mədəni irsin qorunması qeyri-dövlət sektorunun iştirakı olmadan səmərəli həyata keçirilə bilməz. Mədəni əməkdaşlığın həyata keçirilməsində qeyri-dövlət sektorunun iştirakı müvafiq olaraq mülki cəmiyyətin təzahürü qismində çıxış edir. Qoruma sisteminin tərkib hissəsi kimi AR-in milli mədəni irsinin təbliğ və təşviqində Heydər Əliyev Fondunun təşkilati fəaliyyəti, beynəlxalq sənədlərdə nəzərdə tutulan mədəni irsin qorunması prosesinə ictimaiyyətin və qeyri-dövlət sektorunun cəlb edilməsi öhdəliyinin AR tərəfindən yerinə yetirilməsinin bariz nümunəsidir.

Tədqiqatın nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti onun aktuallığı ilə izah edilməlidir. Tədqiqat işində irəli sürülən müddəalar, əldə olunan nəticələr, mədəni irsin qorunmasının təbliğində və tədrisində, dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında əhəmiyyətli ola, yeni elmi araşdırmalar üçün nəzəri əsas rolunu oynaya bilər.

Dissertasiya işinin materialları, müəllifin irəli sürdüyü təklif və tövsiyələr AR-in müvafiq dövlət orqanları tərəfindən mədəni irsin qorunması fəaliyyətində, bu sahədə milli qanunvericiliyin və hüquqi təcrübənin beynəlxalq normalara və standartlara uyğunlaşdırılması və təkmilləşdirilməsində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası. Dissertasiya işi AMEA Fəlsəfə və Hüquqi İnstitutunda geniş müzakirə edilmiş və əsas müdafiəyə tövsiyə edilmişdir. Tədqiqat işinin əsas müddəaları müəllifin dissertasiya mövzusu üzrə AR, Qazaxstan Respublikası, Gürcüstan Respublikası və Rusiya Federasiyasının nüfuzlu elmi jurnallarında müxtəlif dillərdə (azərbaycan və rus) dərc etdirdiyi elmi əsərlərdə, o cümlədən beynəlxalq elmi konfransın materiallarında öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın strukturu. Tədqiqat işi giriş, dörd fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqatın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, onun metodoloji və nəzəri əsasları müəyyənləşdirilir, işin elmi yeniliyi, müdafiəyə təqdim edilən yeni elmi müddəaları və praktik əhəmiyyəti izah edilir, tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası və tədqiqatın quruluşu haqqında məlumat verilir.

Birinci fəsil “**Mədəni irsin qorunması beynəlxalq hüququn və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin birgə tənzimləmə obyektini kimi**” adlanmaqla dörd yarım fəsilə özündə birləşdirir.

Birinci yarım fəsildə mədəni irsin anlayışı və hüquqi məzmunu ilə bağlı hüquq ədəbiyyatında mövcud olan yanaşmalar, beynəlxalq müqavilələr, AR və digər dövlətlərin qanunvericiliyi təhlil edilir. Qeyd olunur ki, mədəni irsin qorunmasının səmərəli beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsini təmin etmək üçün vahid anlayışın və məzmunun müəyyən edilməsi zəruridir. Vahid anlayışın müəyyən edilməsi istiqamətində əsasən “mədəni irs” və “mədəni sərvətlər” anlayışlarının müqayisəli təhlili aparılır.

İddiaçıya görə, qanunvericilikdə və hüquq doktrinasında müxtəlif terminlərdən istifadənin kökündə mədəni irsə konseptual yanaşmanın fərqli olması dayanır. Belə ki, “*ümumbəşəri irs*” konsepsiyası “mədəni irs”, “*mədəni mülkiyyət*” konsepsiyası isə “mədəni sərvətlər” terminindən istifadə edilməsini təkid edir. Əsaslandırılaraq konsepsiyalara müvafiq olaraq bu terminlər də biri-birini inkar etmir, əksinə ehtiva edir. Daha doğrusu, “*mədəni irs*” anlayışı “*mədəni sərvətlər*” anlayışını özündə ehtiva edir. Ona görə yox ki, “mədəni irs” anlayışı məzmunca daha genişdir və özündə “mədəni sərvətlər”dən fərqli olaraq maddi və qeyri-maddi obyektləri birləşdirir. Əslində mədəni sərvətlər də özündə maddi və qeyri-maddi obyektləri birləşdirir.

“Mədəni irs” anlayışı ümumiləşdirici anlayış olmaqla digər anlayışlara münasibətdə daha geniş məzmunla malikdir. Bunu sxematik olaraq aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar: *mədəni irs - mədəni irs nümunələri - mədəni sərvətlər və ya mədəni irs obyektləri*. Başqa sözlə, “mədəni irs” maddi və qeyri-maddi formada konkret daşınar və daşınmaz mədəni sərvətlərdə ifadə olunur. Bu baxımdan dövlət və ya dövlətlər yalnız mədəni sərvətləri mühafizə etməklə mədəni irsi qoruya bilər.

Mədəni sərvətlərin mədəni irs obyektini hesab edilməsi üçün müəyyən tələblərə uyğun olması zəruridir. *Birincisi*, bu obyektlər insan fəaliyyətinin nəticəsi olmalıdır. Məhz bu şərtə görə mədəni irs təbii irsdən fərqlənir. *İkincisi*, irs obyektini tarix, incəsənət, elm və s. baxımından universal dəyərə malik olmalıdır (1972-ci il Konvensiyası, m.1 və *Mədəniyyət haqqında Qanun*, m.1.0.10). *Üçüncüsü*, obyekt müəyyən yaş həddinə (100, 75, 50 il) malik olmalıdır (Sualtı mədəni irsin qorunması haqqında 2001-ci il Konvensiyası, m.1). *Dördüncüsü*, irs obyektini nadir və ya əvəz edilməz olmalıdır (*Mədəniyyət haqqında Qanun* (m.35)). Bu əlamətləri və qanunvericilik müddəalarını nəzərə alaraq mədəni irsə belə bir anlayış verə bilərik: “*mədəni irs*”- *insan fəaliyyətinin nəticəsi olaraq maddi və qeyri-maddi*

formada yaradılan daşınar və daşınmaz mədəni sərvətlərdə və ya irs obyektlərində ifadə olunan, cəmiyyətin və ya qrupun milli mədəni özünəməxsusluğunun saxlanması və inkişafı üçün universal əhəmiyyət kəsb edən və təkrarolunmazlıq xüsusiyyətinə malik olan dini və etnik xarakterli tarixi, arxeoloji, bədii, elmi, estetik və s.dəyərlərin məcmusudur.

İkinci yarım fəsildə mədəni irsin qorunmasının anlayışı və hüquqi məzmununun müəyyən edilməsi üçün beynəlxalq aktlarda və dövlətdaxili qanunvericilikdə istifadə olunan “qoruma”, “mühafizə”, “müdafiə”, “saxlama” kimi anlayışlar müqayisəli təhlil edilir. Təfsirlə bağlı problemlərin yaşanmaması üçün qanunvericilikdə bu anlayışların hər birinin definisiyasının verilməsinin məqsədəuyğun olması vurğulanır. Qeyd olunur ki, “mühafizə” və “saxlama” anlayışlarının məzmunu eyniləşdirilməmişdir. AR qanunvericiliyində də bu terminlər paralel, fərqli tədbirləri ifadə edən anlayışlar kimi istifadə edilir. Hərçənd, bu terminlərin mənşəyi və ifadə etdiyi tədbirlər bir-birinə yaxındır və biri digərini istisna etmir. Daha doğrusu, mədəni irsin mühafizəsi anlayışı daha geniş məzmunla malik olmaqla mədəni irsin saxlanması özündə ehtiva edir.

İddiaçı fikrincə mədəni irsin qorunmasında müdafiə bir qayda olaraq hüquqi qorumaya aid edilir. Müdafiəyə ehtiyac o halda duyulur ki, mədəni irsdən istifadə rejimi pozulur, mədəni irs obyektlərinə münasibətdə qeyri-qanuni hərəkətlərə (oğurlamaq, qanunsuz olaraq başqa yerə aparmaq, qəsdən zədə vurmaq və s.) yol verilir və ya istifadə ilə bağlı (məsələn, mülkiyyət hüququ ilə bağlı) mübahisələr yaranır. Silahlı münaqişələr zamanı mədəni sərvətlərin müdafiəsi haqqında 1954-cü il Konvensiyası və ona əlavə edilmiş Protokollarda məhz “mədəni irsin müdafiəsi” anlayışından istifadə edilməsini də bununla izah etmək olar. Çünki, silahlı münaqişə dövründə mədəni irs obyektlərinə münasibətdə qeyri-qanuni hərəkətlərə (oğurlamaq, qanunsuz olaraq başqa yerə aparmaq, qəsdən zədə vurmaq, məhv etmək və s.) yol verilməsi təhlükəsi daha realdır.

Mədəni irsin qorunması mədəni irs obyektlərinin aşkar edilməsi, saxlanması, mühafizəsi, təbliği, təşviqi və müdafiəsi üzrə həyata keçirilən tədbirlər sistemidir ki, onların köməyi ilə mədəni irsin qorunması hüquqi, iqtisadi, informasiya, təşkilati və s. baxımdan təmin olunur. Mədəni irsin qorunması hər kəsin borcu olsa da, bir öhdəlik olaraq bu, dövlətin öhdəliyidir (AR Konstitusiyası, m.16(II)). Dövlət bu öhdəliyini dövlətdaxili və beynəlxalq səviyyədə həyata keçirir. 1972-ci il Konvensiyasına əsasən (m.4), mədəni irsin aşkar edilməsi, saxlanması, mühafizəsi, təşviqi və gələcək nəsillərə çatdırılması öhdəliyi ilk olaraq həmin irsin mənsub olduğu dövlətin öhdəliyidir. Bununla yanaşı həmin dövlət beynəlxalq əməkdaşlıq və yardım

dan da istifadə edə bilər. Buna müvafiq olaraq mədəni irsin qorunması sistemi özündə milli və beynəlxalq səviyyədə qorunmanı birləşdirir. Mədəni irsin beynəlxalq qorunması dedikdə, bu irsin aşkar edilməsi və saxlanması istiqamətində beynəlxalq əməkdaşlıq və yardım sisteminin yaradılması başa düşülür.

Üçüncü yarımfəsildə mədəni irsin qorunmasının hüquqi rejiminin xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Qeyd edilir ki, mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin xüsusiyyəti tənzimləmə obyektini olan mədəni irsin qorunması ilə bağlı yaranan münasibətlərin xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Beynəlxalq-hüquqi tənzimlənmənin maddi əsasını təşkil edən fərqli xarakterli münasibətlər tənzimləmə mexanizminin kompleks xarakterli olmasını şərtləndirir. Qeyd olunan komplekslik, bir tərəfdən, beynəlxalq və dövlətdaxili-hüquqi tənzimlənmənin, digər tərəfdən, ümumi-hüquqi və xüsusi-hüquqi tənzimləmə xüsusiyyətlərinin uzlaşmasında özünü göstərir.

Mədəni irs obyektlərinin hüquqi rejiminin bütövlüyü prinsipinə görə, mədəni irsin qorunması sisteminin əsasında milli hüquqla müəyyən edilən qoruma rejimi dayanır. Qoruma rejiminin maddi-hüquqi əsaslarının müəyyən edilməsində beynəlxalq hüquq normaları, prosesual-hüquqi və ya təşkilati-hüquqi əsaslarının müəyyən edilməsində isə dövlətdaxili hüquq normaları üstünlük təşkil edir. Bu normaların uzlaşması dövlətin ümumi qaydası (*ordre public*) gözlənilməklə, yalnız beynəlxalq hüquq normalarının üstünlüyünün qəbul edilməsi ilə mümkündür. Bu xüsusiyyət iki mühüm amillə müəyyən olunur. *Birincisi*, mədəni irsin beynəlmilləşməsidir. Yəni dövlətlər milli mədəni irsi qorumaqla ümumdünya mədəni irsini zənginləşdirirlər. *İkincisi*, hər bir xalqın özünəməxsusluğunu ifadə edən milli mədəni irsin qorunması milli təhlükəsizliyinin tərkib hissəsi olmaqla dövlətin ümumi qaydasına (*ordre public*) daxildir.

Mədəni irsə mənsubluq hüquqi rejimin ümumi-hüquqi, mülkiyyət hüququnun obyektini olması isə bu rejimin xüsusi-hüquqi xarakterli olmasını şərtləndirir. Mədəni irsə mənsubluq obyektlərin mülki dövryyə obyektini olmasını inkar etmir, əksinə, onları mühafizə etmək öhdəliyini nəzərdə tutmaqla dövlətlərin əməkdaşlığını təmin edir. Digər tərəfdən, mədəni irs obyektləri özünəməxsus (*sui generis*) statusla mülki dövriyyədə iştirak edir. Yəni digər əşyaların hüquqi statusuna aid ümumi müddəalar avtomatik olaraq onlara şamil olunmur.

Mədəni irsin qorunmasının hüquqi rejiminin müəyyən edilməsində əsas problem mədəni irs obyektlərinin qorunub saxlanması zərurəti ilə bu obyektlərdən istifadə edilməsi imkanları arasında uzlaşmanın təmin olun-

masıdır. Bu uzlaşdırmanın nəticəsi olaraq mədəni irs obyektlərinin mülki dövriyyəsi yalnız cəmiyyətin ümumi maraqları naminə məhdudlaşdırıla bilər. Milli mədəni irsin qorunub-saxlanması bu halda “ümumi maraq” qismində çıxış edir.

Digər tərəfdən, cəmiyyət və onun üzvləri, o cümlədən dövlət mədəni irsə aid olan obyektədən mənəvi bəhrələnmək və istifadə etmək hüququna malikdir. Maraqlısı odur ki, hər iki hüququn müdafiəsi dövlətin vəzifəsidir və Konstitusiyaya səviyyəsində təmin olunur. Qeyd olunan hüquqların uzlaşdırılması kontekstində mədəni irs obyektlərinə mülkiyyət hüququnun cəmiyyətin istifadə hüququna tabe etdirilməsi, mədəni irs obyektlərinin dövriyyəsinə məhdudlaşdırmaqla istifadənin xüsusi hüquqi rejimini şərtləndirir.

Dördüncü yarımfəsildə mədəni irs obyektlərinin dövriyyəsinin beynəlxalq xüsusi-hüquqi tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri araşdırılır. Qeyd edilir ki, mədəni irs obyektlərinin dövriyyəsi, bu obyektlərin bir neçə dövlətin milli hüquqi sistemi ilə əlaqəli olmasını və yarana biləcək mübahisələrdə hansı dövlətin hüquq sisteminin normalarının tətbiq edilməsi probleminin (kolliziyanın) yaranmasını şərtləndirir. Belə kolliziyaların aradan qaldırılması üçün maddi hüquqi və kolliziya normalarından istifadə olunur.

Kolliziya normasından istifadə olunması ilə bağlı hüquq ədəbiyyatında irəli sürülən təklifləri təhlil edən iddiaçının fikrincə, mədəni irs obyektləri ilə sıx bağlı olan hüquq onların mədəni irs obyektini olaraq qeydiyyatdan keçdikləri dövlətin hüququdur. Mədəni sərəvətlərin qeydiyyatdan keçdiyi dövlət isə mənşə dövləti və ya mədəni irs obyektinin yarandığı dövlətdir (*lex originis* prinsipi).

Mövcud beynəlxalq müqavilə normalarını təhlil edərək mənşə dövlətinin hüququnun tətbiqi ilə bağlı aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar: 1) 1972-ci il Konvensiyasına əsasən və digər müqavilələrə müvafiq olaraq hansı obyektlərin mədəni irsə aid olması və onların təsnifatı mənşə dövlətinin hüququdur və digər dövlətlərin məhkəməsi mədəni irs obyektini ilə bağlı mübahisəyə baxarkən təfsiri məhz mənşə dövlətinin qanunvericiliyinə müvafiq həyata keçirməlidir; 2) harada yerləşməsindən və ya necə özgəninkiləşdirilməsindən asılı olmayaraq mədəni irs obyektinin ticarət dövriyyəsinin qanuni və ya qanunsuz olması mənşə dövlətinin hüququna müvafiq müəyyən edilir; 3) mədəni irs obyektinin milli mədəni irsə aid olması baxımından mənşə dövlətinin ümumi maraqlarına daxil olduğu üçün mədəni irslə bağlı hüquq normaları mənşə dövlətinin ümumi qaydasına (*ordre public*) aiddir və imperativ xarakterlidir. *Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında* AR Qanununun 5.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq xarici dövlətin məhkəməsi mədəni irs obyektini ilə bağlı mübahisəyə baxarkən sıx bağlı olan dövlətin, mənşə dövlə-

tinin hüququndakı imperativ normalarını nəzərə alıb tətbiq etməlidir. Digər tərəfdən, qanuni dövriyyə halında belə obyektlərlə bağlı əqdlərə tətbiq edilən hüquq seçilərkən mənşə dövlətinin imperativ normaları nəzərə alınmalıdır. Əks təqdirdə, müqavilə ilə bağlı ölkənin imperativ normalarının tətbiq edilməsinə səbəb olan hüququn seçilməsi etibarsız hesab ediləcəkdir (m.24.4); 4) mənşə dövlətindən qanunsuz çıxarılsa belə, mədəni irs obyektini vicdanlı əldə edənə dəymiş zərər kompensasiya edilir; 5) beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilən maddi hüquq normaları kollizion-hüquqi tənzimləməni istisna edir.

“Mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin əsasları və onların Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə təsirinin xüsusiyyətləri” adlanan ikinci fəsil dörd yarım fəsildən ibarətdir.

Birinci yarım fəsildə mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin prinsiplərindən bəhs edilir. Beynəlxalq səndələri, o cümlədən Beynəlxalq mədəni əməkdaşlığın prinsipləri haqqında 1966-cı il və Mədəni müxtəliflik haqqında 2001-ci il Bəyannamələrini təhlil edən müəllif beynəlxalq mədəni əməkdaşlığın və onun tərkib hissəsi olmaqla mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq hüququn fundamental prinsiplərinə əsaslanmalı olmasını qeyd edir. Beynəlxalq hüququn ümumtanınmış prinsiplərinin konkret hüquq və qanunvericilik sahəsinin xüsusiyyətlərinə müvafiq olaraq xüsusi tətbiqetmə xarakteri əldə edə bilməsi baxımından mədəni irsin qorunmasında ümumtanınmış prinsiplərdən istifadə rejimi fərqli ola bilər.

Suveren bərabərlik prinsipinə görə dövlətlərin hər biri öz əraziləri çərçivəsində mədəni irsin müəyyən edilməsi və qorunması üçün lazımı tədbirləri həyata keçirmək kimi suveren hüquqa malikdirlər (1972-ci il Konvensiyası, m.3; 1970-ci il Konvensiyası, m.13(d)). Bu prinsip məntiqli olaraq mədəni irsin qorunması istiqamətində bu və ya digər dövlətin daxili işlərinə qarışmağı da qadağan edir (1972-ci il Konvensiyası, m.6; 1966-cı il Bəyannaməsi, m. XI). 1966-cı il Bəyannaməsində qeyd olunduğu kimi (m.XI, 2), mədəni əməkdaşlıq, o cümlədən mədəni irsin qorunması yalnız insan hüquq və azadlıqları nəzərə alınmaqla tətbiq edilməlidir. İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarına hörmət edilməsi prinsipinə uyğun olaraq hər bir insan cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak edə, mədəni irsdən istifadə edə bilər. Beynəlxalq əməkdaşlıq mədəni irsin qorunmasının hüquqi əsası olmaqla yanaşı, mədəni irsə qarşı yönələn təhlükələrdən qorunmanın təmin edilməsində ən təsirli vasitə (1970-ci il Konvensiyası, m.2) və qorumanın məqsədi (2003-cü il Konvensiyası, m.1) kimi çıxış edir.

Beynəlxalq hüququn ümumtanınmış prinsiplərinin qeyri-birbaşa tətbiqi mədəni irsin qorunması üzrə xüsusi prinsiplərin və normaların məzmununu müəyyən etməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Mədəni irsin qorunması rejiminin əsasında duran əsas xüsusi prinsiplərə: hər bir şəxsin mədəni irsdən istifadə etməsi, mədəni irsə hörmət, mədəni irsin toxunulmazlığı (immuniteti), mədəni bərabərlik və plüralizm, mədəni inteqrasiya, davamlı mədəni inkişaf, hüquqi məsuliyyət aiddir.

İkinci yarım fəsildə mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində beynəlxalq müqavilələrin rolundan bəhs edilir. Burada müəllif hüquq ədəbiyyatında olan yanaşmaları və müxtəlif çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələri təhlil edir.

Beynəlxalq müqavilələr mədəni irsin qorunması üzrə üzv olan dövlətlər üçün vahid davranış qaydaları nəzərdə tutmaqla, onların üzərinə həmin qaydaların eyni şəkildə tətbiq edilməsi öhdəliyini qoyur (*birbaşa və ya bilavasitə unifikasiya*). Qeyd olunur ki, mədəni irsin qorunması sferasında münasibətlərin tənzimlənməsində iştirak edən beynəlxalq müqavilələri şərti olaraq iki qrupa bölmək olar: 1) özündə mədəni irsin qorunması ilə bağlı ayrı-ayrı müddəaları birləşdirən beynəlxalq müqavilələr (Dəniz hüququ üzrə 1982-ci il BMT Konvensiyası; Cinayətkarlıqla mübarizədə MDB iştirakçılarının əməkdaşlığı haqqında 1998-ci il sazişi); 2) xüsusi olaraq mədəni irsin qorunmasına dair beynəlxalq müqavilələr (1972-ci il Konvensiyası; 1970-ci il Konvensiyası; 1954-cü il Haaqa Konvensiyası və s.).

İddiaçı qeyd edir ki, mədəni irsin qorunması sferasındakı beynəlxalq müqavilələrin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənmədə iştirakı xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, onların hər biri özünəməxsus fərdi (diskret) hüquqi rejim müəyyən etməsidir. Hərçənd bu, mədəni irsin hüquqi rejiminin universal olmasını inkar etmir. Çünki anlayış və mədəni irs obyektlərinin dairəsi xaricində beynəlxalq müqavilələrin hər biri özünəməxsus tənzimləmə predmetinə malikdir.

İddiaçı UNESKO çərçivəsində qəbul edilən beynəlxalq müqavilələrin xüsusiyyətlərini təhlil edir. Qeyd olunur ki, bu təşkilat çərçivəsində beynəlxalq müqavilələr iki formada qəbul olunur: 1) UNESKO-nun himayəsi altında keçirilən diplomatik konfranslarda qəbul olunan konvensiyalar, məsələn, 1954-cü il Haaqa Konvensiyası; 2) UNESKO-nun Baş Konfransında qəbul olunan konvensiyalar. UNESKO-nun Nizamnaməsinin 4-cü maddəsinə uyğun olaraq bu konvensiyalar üzv dövlətlər tərəfindən ratifikasiya olunmalıdır. Bu fakt, bir tərəfdən, Baş Konfransın qəbul etdiyi konvensiyaların hüquqi təbiəti baxımdan diplomatik konfranslarda qəbul

olunan konvensiyalardan fərqlənmədiyini göstərir. Digər tərəfdən, qəbul olunan konvensiya, üzv dövlətlərin üzərinə avtomatik olaraq hər hansı konvension öhdəliklər qoymur. Bu növ konvensiyaların qəbul olunması halında üzv dövlətlərin öhdəliyi ondan ibarətdir ki, onlar qəbul edilmə tarixindən başlayaraq bir il müddətində konvensiyanın özlərinin müvafiq orqanlarında müzakirə olunmasını (*ratifikasiya edilməsini*) təmin etməlidirlər.

Üçüncü yarım fəsilə mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi mexanizmində beynəlxalq tövsiyə xarakterli “yumşaq hüquq” normalarının əhəmiyyəti araşdırılır. Tənzimlənmədə tövsiyə xarakterli normaların yeri ilə bağlı hüquq ədəbiyyatında mövcud olan yanaşmalar, o cümlədən beynəlxalq təşkilatlar, xüsusilə UNESCO çərçivəsində qəbul olunan aktlar müqayisəli təhlil edilir. Qeyd olunur ki, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul edilən tövsiyə xarakterli normaların hüquqi təbiəti və tətbiq olunma səviyyəsi, onu müəyyən edən beynəlxalq təşkilatın beynəlxalq hüquq subyektiyyətinin və daxili hüququnun xüsusiyyətlərindən asılıdır. Bu baxımdan UNESCO-nun qəbul etdiyi Tövsiyələr məzmununa görə tövsiyə xarakterli olmaqla özünəməxsus hüquqi xüsusiyyətə malikdir. Belə ki, UNESCO-nun Nizamnaməsinin IV maddəsinə (b.4) əsasən, Baş konfransın sadə səs çoxluğu ilə qəbul etdiyi tövsiyələr, üzv dövlətlərin səlahiyyətli orqanları tərəfindən bəyanilməli və onların yerinə yetirilməsi barəsində UNESCO-ya hesabat təqdim etməlidir.

İddiaçı qeyd edir ki, bu aktlar qarşılıqlı harmonizasiyanın bir üsulu kimi çıxış edir. Tövsiyə xarakterli normaların mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində iştirakının bəzi xüsusiyyətləri vardır. *Əvvəla*, bu normalar tənzimləmə prosesində qeyri-birbaşa iştirak edir. Yəni, həmin normaların yaradılması, beynəlxalq müqavilə normalarının yaradılması prosesinin mərhələsi kimi çıxış edir. Məsələn, Mədəni sərvətlərin qanunsuz olaraq gətirilməsinin, çıxarılmasının və onların üzərində mülkiyyət hüququnun başqasına verilməsinin qadağan edilməsinə və qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlər haqqında UNESCO çərçivəsində qəbul edilən 1964-cü il Tövsiyəsi eyni adlı 1970-ci il Konvensiyasının qəbul edilməsində mühüm rol oynamışdır.

İkincisi, “yumşaq hüquq” normaları ümumi məzmunlu beynəlxalq müqavilə normalarının məzmununu konkretləşdirməklə müqavilə normalarını tamamlayır. Məsələn, UNESCO-nun 1999-cü ildə qəbul etdiyi Etik Məcəllədə mədəni irs obyektinin idxal və ixracı, o cümlədən satışı zamanı “*kifayət qədər əsasın olması*” ilə bağlı müddəalar, 1995-ci il Konvensiya-

sının “*sahibin lazımı diqqət göstərməsi*” ilə bağlı 4-cü maddəsinin tələblərini konkretləşdirməklə onu tamamlayır.

Üçüncüsü, bu normalar daha mütəhərrik tətbiq olunma xüsusiyyətinə malik olmaqla beynəlxalq müqavilə normalarının tənzim etmədiyi, əsasən də xüsusi xarakterli, məsələn, antikvariatların beynəlxalq dövriyyəsi ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsində əsas rol oynayır.

Dördüncü yarım fəsilə mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində AR qanunvericiliyinin iştirak imkanları təhlil edilir. Bunun üçün qanunvericiliyin beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılması zəruri şərti kimi müəyyən edilir.

Normativ hüquqi aktlar haqqında Konstitusiya Qanununun 22-ci maddəsinə müvafiq olaraq AR, *mədəni irslə bağlı* normativ hüquqi akt qəbul edərkən beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının üstünlüyünü tanımalı və qanunvericiliyinin onlara uyğunluğunu təmin etməlidir. Bu zaman AR-in ümumi qaydasından irəli gələn və ya müəyyən edilməsi beynəlxalq hüquq normaları ilə dövlətin səlahiyyətinə verilən məsələlər (1972-ci il Konvensiyasının 3-cü maddəsinə əsasən, ərazisində yerləşən mədəni irs obyektlərini müəyyən etmək və ayırmaq həmin dövlətə məxsusdur) istisna edilir. Bunu, dövlət üzərinə beynəlxalq-hüquqi öhdəlik götürməklə (beynəlxalq müqavilədə iştirak etməklə) və ya belə öhdəlik götürməməklə (beynəlxalq təşkilatların qərarlarındakı müddəaları bəyənməklə) edə bilər. Hesab etmək olar ki, mədəni irsin qorunması üzrə AR-in səlahiyyətli orqanlarının normayaradıcılığı fəaliyyəti bir qayda olaraq beynəlxalq hüquq normalarının dövlətdaxili səviyyədə realizəsi istiqamətində normayaradıcılığının davamıdır.

Mədəni irsin qorunması sahəsində AR qanunvericiliyinin bir xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, Konstitusiya başda olmaqla (m.148.II) mədəni irslə bağlı olan qanunların hər birisi özünün fəaliyyət sferasına uyğun olaraq “AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri” qanunvericiliyin tərkib hissəsi kimi müəyyən edir (*Mədəniyyət haqqında Qanun*, m.2). Bu isə o deməkdir ki, AR qanunvericiliyində mədəni irsin qorunması üzrə hər hansı məsələ normativ aktla tənzimlənmirsə, beynəlxalq müqavilə (məsələn, 2005-ci il Konvensiyası) normaları tətbiq edilir və ya hər hansı məsələ ilə bağlı normativ aktla beynəlxalq müqavilə arasında ziddiyyət yarandığı halda beynəlxalq müqaviləyə üstünlük verilir (Konstitusiya, m.151, *Folklor haqqında Qanun*, m.3.2), yaxud beynəlxalq müqavilə və dövlətdaxili normativ aktlar birgə tətbiq edilir (*Mədəniyyət haqqında Qanun*, m.55; 1954-cü il Konvensiyasına II Protokol, m.17).

AR qanunvericiliyinin təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, mədəni irsin qorunması istiqamətində mühüm əhəmiyyət kəsb edən mədəni irs obyektlərinin beynəlxalq ticarəti, ölkəyə gətirilməsi və çıxarılması, mülkiyyət hüququnun keçməsi kimi məsələlər qanun qüvvəli normativ aktlar səviyyəsində tənzimlənir. Hesab edilir ki, bu məsələlərin qanun səviyyəsində tənzimlənməsi və *“Mədəni irs obyektlərinin istifadəsi, qorunması və beynəlxalq dövriyyəsi haqqında”* ayrıca Qanunun qəbul edilməsi məqsədəmüvafiqdir.

Üçüncü fəsil **“Mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin institusional mexanizmləri”** adlanır və üç yarım fəsildən ibarətdir.

Birinci yarım fəsildə AR-də mədəni irsin qorunmasının təşkilati-hüquqi xüsusiyyətləri təhlil edilir. Qeyd olunur ki, mədəni irsin qorunması istiqamətində həyata keçirilməli olan inzibati xarakterli tədbirlərdən biri, mədəni irs obyektlərinin dövlət siyahısına alınmasıdır (Mədəni və təbii irsin milli planda qorunmasına dair 1972-ci Tövsiyəsi, b.29). AR-də digər dövlətlərdə olduğu kimi, mədəni irsin qorunması dövlət reyestr sisteminin yaradılması ilə təmin edilir. Mədəniyyət haqqında Qanuna görə (m.26.1), dövlət reyestri sistemi dedikdə, bu sahədə reyestrlər, kataloqlar, uçot sistemləri, mədəniyyət əmlakının siyahıları və məlumat topluları nəzərdə tutulur. AR-in milli mədəniyyət əmlakının Dövlət Siyahısı və mədəni sərvətlərin mühafizə siyahısı mədəniyyət sahəsində dövlət reyestri sisteminə daxildir.

Nazirlər Kabinetinin (NK) 26 may 2015-ci il tarixli 204 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş *Mədəni sərvətlərə mühafizə dərəcəsinin tətbiqi* Qaydasına müvafiq olaraq mühafizə olunan daşınmaz mədəni irs obyektlərinin siyahısının tərtib edilməsi AR-in NK, digər mədəni irs obyektlərinin, o cümlədən qeyri-maddi irs obyektlərinin siyahısının tərtib edilməsi AR-in Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi (MTN) tərəfindən həyata keçirilir. Əslində mədəni irs obyektlərinin dövlət reyestrinə salınması bir proses olaraq özündə bir neçə hərəkəti birləşdirir: 1) obyektin müəyyən edilməsi və tədqiq edilməsi; 2) müvafiq ekspertizanın keçirilməsi və obyektin mədəni irs kimi dəyərləndirilməsi; 3) obyektin konkret olaraq vəziyyətinin araşdırılması; 4) obyektə olan mülkiyyət və ya digər hüquqların qeydiyyatına alınması; 5) qeydiyyat sənədlərinin hazırlanması.

Beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq AR ərazisində dövlət mühafizəsinə götürülmüş daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin əhəmiyyət dərəcəsinə görə bölgüsünün təsdiq edilməsi haqqında NK-nin 02 avqust 2001-ci il tarixli 132 sayılı Qərarı ilə 6308 tarix və mədəniyyət abidəsi siyahıya daxil edilmişdir. Bunlardan 21 memarlıq, 42 arxeoloji abidə

dünya əhəmiyyətli, 360 memarlıq, 60 bağ-park, monumental və xatirə, 1617 arxeoloji abidə ölkə əhəmiyyətli, 3481 memarlıq, 138 bağ-park, monumental və xatirə, 591 arxeoloji abidə yerli əhəmiyyətli tarix və mədəniyyət abidəsi kimi siyahıya daxil edilmişdir.

Milli və bəşəri əhəmiyyəti olan nadir mədəni irs obyektləri milli mədəniyyət əmlakının Dövlət Siyahısına daxil edilir. Bu siyahıya daxil edilən irs obyektləri xüsusi rejimə malikdir. *Birincisi*, yalnız bu siyahıya daxil edilən milli mədəni irs obyektləri milli əhəmiyyətlə yanaşı, ümumbəşəri əhəmiyyətə də malikdir və Dünya İrs Siyahısına təqdim edilə bilər. *İkincisi*, bu siyahıya daxil edilən mədəni irs obyektlərinə xüsusi mühafizə dərəcəsi tətbiq edilir. *Üçüncüsü*, bu siyahıya daxil edilmiş obyektlər mülki dövriyyədən çıxarılır və AR NK-nin icazəsi olmadan onları ləğv etmək, başqa yerə köçürmək, surətini çıxarmaq və bərpa etmək qadağandır.

Beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq qeyri-maddi mədəni irs nümunələrinin və Azərbaycanın milli kulinariya nümunələrinin mühafizə siyahısı ayrıca müəyyən edilir və MTN tərəfindən həyata keçirilir. Qeyd olunur ki, Azərbaycana məxsus kifayət sayda mədəni irs obyektinin başqa dövlətlərin ərazisində olmasını nəzərə alaraq AR-dən kənarında yerləşən Azərbaycana aid irs obyektləri xüsusi siyahı tərtib edilməklə dövlət qeydiyyatına alınmalıdır. Bu siyahının iki formada: vahid mühafizə siyahısı çərçivəsində, yaxud qeyri-qanuni xaricdə olan və qanuni yolla xaricdə olan mədəni irs obyektlərinin siyahısı tərtib edilə bilər. Belə bir siyahının tərtib edilməsi Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərində qalmış mədəni irs obyektlərinin tanınması və təşviqi baxımından da əhəmiyyətlidir.

İkinci yarım fəsildə mədəni irsin qorunması üzrə beynəlxalq mexanizmlərin fəaliyyəti təhlil edilir. Qeyd olunur ki, mədəni irsin beynəlxalq hüquqi qorunmasının əsasında duran mexanizm bir qayda olaraq konvension xarakter daşıyır. Mədəni irsin qorunması sferasında UNESCO çərçivəsində əməkdaşlıq daha çox müxtəlif beynəlxalq müqavilələr əsasında fəaliyyət göstərən konvension orqanlar, məsələn, Ümumdünya mədəni və təbii irsin qorunması üzrə Hökumətlərarası Komitə, Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması üzrə Hökumətlərarası Komitə və s. vasitəsilə həyata keçirilir. Lakin bu mexanizmlərin fəaliyyəti heç də diskret xarakter daşmır, əksinə, universal institusional mexanizm (UNESCO) çərçivəsində əlaqələndirilir.

Milli səviyyədə olduğu kimi beynəlxalq səviyyədə də mədəni irsin qorunması sistemində əsas tədbir beynəlxalq səviyyədə müvafiq mühafizə siyahılarının tərtib edilməsidir. İddiaçının fikrincə, bu siyahıların özünəməxsus xüsusiyyətləri var: 1) bu siyahı vahid deyil, mədəni irs obyektinin maddi və qeyri-maddi olmasından, mədəni irsin dinc dövrdə və ya silahlı

münaqişələr dövründə qorunmasından, mədəni irs obyektinin məhv olmaq təhlükəsindən asılı olaraq tərtib edilir; 2) müvafiq siyahılar UNESCO çərçivəsində tərtib olunsalar da, onların hazırlanması və həyata keçirilməsi bu və ya digər beynəlxalq müqavilə əsasında baş verir; 3) bu siyahılara hər hansı mədəni irs obyektini deyil, mühüm universal, ümumbəşəri dəyərə malik olan mədəni irs obyektləri daxil edilir. Lakin bu o demək deyildir ki, ümumdünyaya mədəni irs obyektini hesab edilməyən milli mədəni irs obyektləri beynəlxalq-hüquqi tənziyyətə kənar qalır. Əvvəla, mədəni irs qorunması sferasında beynəlxalq müqavilələr üzrə tənziyyətə konkret müqavilənin məqsədləri və predmeti hüduqlarında həyata keçirilir. Məsələn, 1972-ci il Konvensiyasının müddəaları bir qayda olaraq ümumdünya mədəni irs obyektini hesab olunan mədəni irs obyektlərinə şamil olunursa, 1970-ci il və 1995-ci Konvensiyalarının müddəaları milli mədəni irsə aid edilən bütün mədəni irs obyektlərinə şamil olunur. *İkincisi*, istər 1972-ci il, istərsə də 2003-cü il Konvensiyalarının mədəni irs obyektlərinin aşkar edilməsi, qeydiyyatı alınması və təbliği ilə bağlı müddəaları ümumi müddəalar kimi bütövlükdə mədəni irs obyektlərinə şamil edilir. Sadəcə, ümumdünya irs siyahısına daxil edilən irs obyektləri xüsusi hüquqi müdafiə obyektini olurlar.

Mədəni irs obyektinin bu və ya digər irs siyahısına daxil edilməsi, onun qorunmasının təmin edilməsi demək deyildir. Siyahıya daxil edilmiş obyektin qorunması üzrə digər beynəlxalq tədbirlərin həyata keçirilməsinə hüquqi əsas verir və həmin obyektin qorunması istiqamətində onun olduğu dövlətin və digər dövlətlərin üzərinə yeni öhdəliklər qoyur. Sonuncu məqam qeyri-maddi mədəni irs obyektləri üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, Azərbaycan xalçasının, tar musiqi alətinin siyahıya daxil edilməsi, həmin irs obyektlərinin Azərbaycanın mədəni irsi kimi tanınmasını təmin edir, eyni zamanda digər dövlətlər (İran, Ermənistan və s.) tərəfdən onların bu və ya digər formada mənimsənilməsinin qarşısını alır.

Üçüncü yarım fəsildə mədəni irsin qorunmasında qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu təhlil edilir. Burada mədəni irsin qorunmasının subyektini olaraq həm beynəlxalq, həm də milli qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti araşdırılır. Bu məqsədlə beynəlxalq aktlar və AR qanunvericiliyi müqayisəli təhlil edilir.

Qeyri-hökumət təşkilatları səviyyəsində beynəlxalq əməkdaşlığın formaları təhlil edilir. Qeyd olunur ki, bu əməkdaşlıq müxtəlif formalarda: həm birbaşa, həm də beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində həyata keçirilə bilər. Birbaşa əməkdaşlıq qeyri-hökumət təşkilatlarının özləri arasında həyata keçirilir.

Beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlıq forması bir qayda olaraq UNESCO, İSESKO, TÜRKSOY, MDB və digər beynəlxalq təşkilatlar yanında məşvəətçi statusa malik olan və həmin təşkilatların tədbirlərində məşvəətçi statusla çıxış edən qeyri-hökumət təşkilatları üçün səciyyəvidir. Mədəni sferada universal əməkdaşlıq mərkəzi olmaqla UNESCO ilə və onun çərçivəsində əməkdaşlıq xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Qeyd olunur ki, AR-in milli mədəni irsi özündə eyni zamanda türk və islam mədəni irsinə məxsus xüsusiyyətləri də birləşdirir, o halda milli mədəni irsin türk və islam dünyasında tanınması və təbliği edilməsi, bu məqsədlə müvafiq olaraq İSESKO və TÜRKSOY-un tribunasından istifadə edilməsi olduqca vacibdir.

İştirakçı Dövlətin mədəni və təbii irsin qorunması məqsədi ilə dövlət və ya qeyri-dövlət fondları, assosiasiyaları yarada bilməsi ilə bağlı 1972-ci il Konvensiyasının 17-ci maddəsinin realizəsi istiqamətində Heydər Əliyev Fondunun mədəni irsin qorunması sahəsindəki fəaliyyəti geniş təhlil edilir. Qeyd olunur ki, Azərbaycanın iki mədəni irs abidəsinin: İçərişəhər memarlıq kompleksi və Qobustan Dövlət Tarixi Bədii Qoruğu Ümumdünya İrs Siyahısına, Azərbaycanın qeyri-maddi mədəni irs nümunələrindən: Muğam, onun ardınca 2009-cu ildə Novruz bayramı və Aşıq sənəti, 2010-cu ildə Azərbaycan xalçası, 2013-cü ildə Azərbaycanın tarifiçilik sənəti, 2014-cü ildə Azərbaycan kəlağayı “Kəlağayı simvolizmi və ənənəvi sənəti”nin Bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsinin Repräsentativ Siyahısına daxil edilməsində məhz Heydər Əliyev Fondu əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Mədəni irsin qorunması sferasında qeyri-hökumət təşkilatları *Mədəniyyət haqqında Qanuna* (m.20) müvafiq olaraq aşağıdakı istiqamətlərdə fəaliyyət göstərirlər: 1) maddi və qeyri-maddi mədəni irsin qorunması, təbliği və təşviqi; 2) mədəni irsin qorunması üzrə təşkilati fəaliyyət.

İddiaçının fikrincə, mədəni irsin qorunması fəaliyyəti qeyri-dövlət sektorunun iştirakı olmadan səmərəli həyata keçirilə bilməz. Mədəni əməkdaşlığın həyata keçirilməsində və mədəni irsin qorunmasında qeyri-dövlət sektorunun iştirakı müvafiq olaraq mülki cəmiyyətin təzahürü qismində çıxış edir.

Dördüncü fəsil “**Silahlı münaqişələr dövründə mədəni irsin qorunması və qanunsuz dövriyyəyə görə hüquqi məsuliyyət**” adlanır və üç yarım fəsildən ibarətdir.

Birinci yarım fəsildə silahlı münaqişələr zamanı mədəni irs obyektlərinin beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi məsələləri tədqiq edilir. Bununla bağlı beynəlxalq sənədləri təhlil edən iddiaçı qeyd edir ki, silahlı münaqişələr zamanı mədəni irsin beynəlxalq-hüquqi qorunması sisteminin mərkəzində

1954-cü il Haaqa Konvensiyası və ona əlavə edilən I və II saylı Protokollar durur.

İddiaçı 1954-cü il Konvensiyasının müddələrinin Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı tətbiqi imkanlarını təhlil edir. Qeyd olunur ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişə hesab edilsə belə, 1954-cü il Konvensiyasının və onun Protokollarının müddəaları Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş ərazilərdə qalan milli mədəni irs obyektlərinin beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi üçün əsasdır. Bu baxımdan 21 dekabr 2012-ci ildə Silahlı münaqişələr zamanı mədəni irsin qorunması üzrə Komitənin 7-ci sessiyasında Azərbaycanın təşəbbüsü ilə qəbul edilən işğal edilmiş ərazilərdə mədəni irsin qorunması haqqında qərarın icrası istiqamətində fəaliyyət görülməlidir.

1954-cü il Konvensiyası və Protokolların xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, burada ümumi və xüsusi (*gücləndirilmiş-II Protokol*) olmaqla mədəni irs obyektlərinin iki müdafiə forması nəzərdə tutulur. Belə ki, Konvensiyada mədəni irs kimi müəyyən olunan bütün obyektlər ümumi müdafiə edilir. Xüsusi müdafiə məhdud dairədə - saxlanılması ölkə və bütövlükdə bəşəriyyət üçün əhəmiyyətli olan obyektlərə tətbiq olunur. II Protokola görə (m.10), xüsusi müdafiə olunan hesab olunmaq üçün mədəni irs obyektləri aşağıdakı şərtlərə cavab verməlidir: 1) onlar bütün bəşəriyyət üçün əhəmiyyətli olmalıdırlar; 2) onlar müstəsna mədəni və tarixi dəyər kəsb etməsi baxımından milli səviyyədə qəbul olunan zəruri hüquqi və inzibati tədbirlər sayəsində mühafizə olunmalıdır; 3) onlar hərbi məqsədlər üçün istifadə olunmur və bu obyektlərə nəzarət edən iştirakçı dövlət, onlardan gələcəkdə də hərbi məqsədlər üçün istifadə olunmamasını təsdiq edən bəyanat təqdim etməlidir; 4) xüsusi müdafiə altında olan mədəni irs obyektləri müvafiq beynəlxalq siyahıda qeydiyyatdan keçməlidir.

Lakin 1954-cü il Konvensiyası və II Protokol hər birisi ayrıca siyahının tutulmasını nəzərdə tutur. Bu prosedurun əhəmiyyətini təhlil edən iddiaçı qeyd edir ki, Ümumdünya mədəni irs Siyahısına daxil edilən mədəni irs obyektinin təkrar olaraq Beynəlxalq Siyahıya daxil edilməsi, bunun üçün müəyyən formallıqlardan istifadə edilməsi hüquqi baxımdan əhəmiyyətsiz və qeyri-məntiqidir. *Əvvəla*, müxtəlif konvensiyalara əsaslanarsa da, hər iki Siyahı UNESCO çərçivəsində tərtib olunur. *İkincisi*, müvafiq məlumatlar əsasında mədəni irs siyahısına daxil edilən konkret mədəni irs obyektinə barəsində təkrar məlumat verilməsi tələb olunur. *Üçüncüsü*, Ümumdünya mədəni irs siyahısına daxil edilmiş mədəni irs obyektləri Beynəlxalq Siyahıya daxil edilməsi üçün tələb olunan şərtlərə artıq cavab verdikləri üçün həmin irs siyahısına daxil edilir. Belə ki, onlar ümumbəşəri əhəmiyyətə malik olmasa, beynəlxalq irs siyahısına daxil edilə bilməz, yaxud irs siyahısına daxil edilməsi onların milli səviyyədə qorunmasını təmin edir, o cümlədən onlardan hərbi məqsədlərlə istifadə olunmasını istisna edir. Digər tərəfdən, ümumbəşəri əhəmiyyətli mədəni irs obyektləri dinc və ya silahlı münaqişə dövründə olmasından asılı olmayaraq qorunmalıdır.

İkinci yarımfəsildə mədəni irs obyektlərinin qeyri-qanuni dövriyyəsinə qarşı beynəlxalq-hüquqi mübarizə məsələləri tədqiq edilir. Burada eyni zamanda institusional mexanizmlər (UNESCO, İKOM, İTERPOL və s.) çərçivəsində mədəni irs obyektlərinin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə məsələləri təhlil edilir. Bununla bağlı beynəlxalq sənədlər və AR qanunvericiliyi müqayisəli analizi edilir. Qeyd olunur ki, beynəlxalq hüquq normaları (1970-ci il Konvensiyası, m.3) mədəni irs obyektlərinin dövriyyəsinin qanunsuz olmasını, bu obyektlərin idxalı, ixracı, yaxud mülkiyyət hüququnun başqasına verilməsi ilə bağlı iştirakçı dövlətlərin (*ilk növbədə mənşə dövlətinin, yəni mədəni irs obyektinin mənsub olduğu dövlətin*) qanunvericiliyinin pozulması kimi müəyyən edir.

AR qanunvericiliyini təhlil edən iddiaçı, mədəni irsin qorunması sistemində əsas məsələlərdən olan, mədəni irs obyektlərinin beynəlxalq dövriyyəsinin qanunqüvvəli aktlarla deyil, Ukrayna, Rusiya Federasiyası və s. dövlətlərdə olduğu kimi qanunla tənzimlənməsinin daha düzgün olduğunu qeyd edir. *Birincisi*, bunu tənzimləmə obyektinin əhəmiyyəti ilə izah etmək olar. Belə ki, mədəni irsin müdafiəsi və ya dar mənada qorunmasına ehtiyac məhz mülki dövriyyənin pozulması ilə bağlı yaranır. *İkincisi*, bu məsələ ilə bağlı beynəlxalq müqavilələrdə xarici dövlətlərdə mənşə dövlətinin qanunvericiliyinə hörmət edilməsi öhdəliyi nəzərdə tutulur. Xaricdə hörmət ediləməli olan qaydaların qanunverici orqan tərəfindən müəyyən edilən normativ aktlarda təsbit edilməsi daha məqsədəuyğundur. *Üçüncüsü*, bu, dövlətin ümumi qaydasının (*ordre public*) qorunması baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, mənşə dövlətinin ümumi qaydasının məzmununa aid olan mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq müqavilə ilə eyni hüquqi qüvvəyə malik olan qanunla deyil, qanunqüvvəli aktlarla tənzimlənməsi düzgün deyil.

Qeyd edilir ki, beynəlxalq müqavilələrdə və AR qanunvericiliyində daha çox diqqət qanunsuz çıxarılmaya verilir, nəinki qanunsuz gətirilməyə. Çünki, mənşə dövlətinin mədəni irsinin kasadlaşmasına məhz mədəni irs obyektlərinin qanunsuz çıxarılması təsir edir. Bu baxımdan qanunsuz dövriyyə ilə mübarizə sferasındakı beynəlxalq müqavilələr mədəni irs obyektlərini ixrac və idxal edən dövlətlərin maraqlarının uzlaşması vasitəsi kimi çıxış edir.

Qanunsuz çıxarılma anlayışının məzmunu ilə bağlı 1970-ci il və 1995-ci il Konvensiyalarını müqayisə edən iddiaçı, 1995-ci il Konvensiyasında verilən anlayışın məzmunca dar olması nəticəsinə gəlir. Belə ki, bu anlayış özündə xarici dövlətin işğalının nəticəsi olan məcburi çıxarılmanı və ya sərgi, tədqiqatlar, yaxud bərpa məqsədi olmadan çıxarılmanı ehtiva etmir.

Üçüncü yarımfəsildə mədəni irsin qorunması sferasında hüquqi məsuliyyət məsələləri tədqiq edilir. Bununla bağlı beynəlxalq hüquq normaları və AR qanunvericiliyi müqayisəli təhlil edilir. Qeyd edilir ki, məsuliyyətin yaranması üçün hüquqi əsas mədəni irsin qorunması sferasında hüquq normalarının olmasıdır. Həmin normaların, o cümlədən beynəlxalq öhdəliklərin pozulması hüquqi məsuliyyətin faktiki əsasını təşkil edir. Faktiki əsas qismində çıxış edən hüquq pozuntusunun təhlükəlik dərəcəsi, zərərin həcmi və xarakterindən, yaranacaq hüquqi məsuliyyətin cəza və ya bərpaedici xarakterli olmasından asılı olaraq intizam, inzibati, cinayət, mülki və beynəlxalq hüquqi, o cümlədən beynəlxalq cinayət məsuliyyət yarana bilər.

1954-cü il Konvensiyası (m.28) və II Protokol (m.15) mədəni irs obyektlərinə qarşı yönələn hərəkətləri Konvensiyanın və Protokolun ciddi pozulması kimi qiymətləndirməklə, təqsirkar şəxslərin cinayət, yaxud inzibati məsuliyyətə cəlb edilməsini dövlətlər üçün bir öhdəlik olaraq müəyyən edir. Bu baxımdan 2012-ci il tarixli Qanunla AR Cinayət Məcəlləsinin 116.0.8-ci maddəsinə müvafiq əlavələrin edilməsi, iddiaçının fikrincə, təqdirəlayiqdir. 116-cı maddəsinin məzmunu 1954-cü il Konvensiyasına II Protokolun 15-ci maddəsinin məzmununu tam ehtiva edir. Bu, Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərində olan mədəni sərvətlərimizə qarşı törədilən əməllərin beynəlxalq cinayət kimi qiymətləndirilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir.

Hüquqi məsuliyyətin formaları ilə bağlı normativ əsasları və doktrinal yanaşmaları təhlil edən iddiaçı beynəlxalq hüquq normalarında daha çox restitusiya formasının təsbit edildiyini qeyd edir. Bu məsuliyyət forması qanunsuz çıxarılmış və ya talan edilmiş mədəni irs obyektlərinin natura formasında qaytarılmasını nəzərdə tutur. Beynəlxalq müqavilələrdə dövlətin belə bir məsuliyyətə cəlb edilməsi nəzərdə tutulmur. Hərçənd dövlətlər, 1970-ci il Konvensiyasına müvafiq olaraq mədəni irs obyektlərinin qaytarılması üzrə müəyyən öhdəliklərə malikdir və həmin öhdəliklərin pozulmasına görə məsuliyyət daşıya bilər.

İddiaçının fikrincə, restitusiya qaytarmanın bir üsulu olmaqla milli mədəni irs üçün daha ciddi təhlükə hesab edilən təcavüz və oğurluq

hallarında məsuliyyət forması qismində tətbiq edilir. Bu baxımdan qanunvericilikdə istifadə edilən “mədəni sərvətlərin qaytarılması” daha geniş mənaya malikdir. Amma, 1995-ci il Konvensiyasında “restitusiya” termini ilə yanaşı istifadə edilən “qaytarılma” termini də “mədəni sərvətlərin qaytarılması”nı tam ehtiva etmir. Çünki, Konvensiyaya əsasən (m.5), “qaytarılma” termini mənşə dövlətinin qanunvericiliyinə müvafiq verilmiş icazəyə uyğun olaraq sərgilər, tədqiqatlar, yaxud bərpa işləri məqsədi ilə müvəqqəti kənara çıxarılan və bu icazənin şərtlərinə müvafiq olaraq qaytarılmayan mədəni irs obyektlərinə şamil edilir.

Dissertasiya işinin nəticə hissəsində tədqiqatla əlaqədar əldə edilmiş mühüm təklif və nəticələr qeyd edilmiş, beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq üçün onların nəzəri-praktik əhəmiyyəti ifadə edilmişdir.

Dissertasiya tədqiqatı ilə əlaqədar müəllif tərəfindən aşağıdakı elmi əsərlər çap edilmişdir:

1. Mədəni irs anlayışı: beynəlxalq yanaşma və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi // Nəqliyyat hüququ, 2014, № 4 s. 146-156.

2. Адаптация законодательства Азербайджанской Республики с нормами международного права как необходимое условие охраны культурного наследия // Экономика и предпринимательство, Москва, 2015, № 3, s. 64-69.

3. Mədəni irsin qorunmasının prinsipləri / Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 92-ci ildönümünə həsr edilmiş “Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Hüquq elminin və təhsilinin inkişafında rolu” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 5 may 2015-ci il, I c. s. 259-261.

4. Mədəniyyət sahəsində insan hüquqlarının xüsusiyyətləri və onların insan hüquqları sistemində yeri / Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 20 illiyinə həsr edilmiş “Hüquq elminin müasir problemləri: Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin yeni tendenssiyaları” mövzusunda V Respublika elmi-nəzəri konfransın materialları. Bakı, 7-8 may 2015, s. 341-344.

5. Защита права собственности на культурные ценности как необходимое условие охраны культурного наследия// Международный научный журнал Кавказ и Мир, Тбилиси, 2015, № 20, s. 131-135.

6. Mədəni irsin qorunmasında qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu // AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu, Elmi əsərlər. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı, 2015 № 2(25), s. 279-286.

7. Коллизивно-правовые вопросы охраны культурного наследия // Вестник Казахский Национальный Университет имени Аль-

Фараби, серия международные отношения и международное право, Алматы, 2015, 3(71), s. 85-90.

8. Mədəni irsin qorunmasının anlayışı və hüquqi məzmunu // Odlar Yurdu Universitetinin Elmi və Pedaqoji Xəbərləri. Humanitar Elmlər Seriyası. Bakı, 2015, № 42, s. 323-331.

9. Mədəni irsin qorunmasının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində “mülayim hüquq” normalarının rolu // Nəqliyyat hüququ, 2016, № 1, s. 141-148.

10. Silahlı münaqişələr zamanı mədəni sərvətlərin müdafiəsi beynəlxalq humanitar hüququn problemi kimi // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 93-cü ildönümünə və AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun 70 illiyinə həsr edilmiş “Hüquq elminin müasir problemləri: Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin yeni tendensiyaları” mövzusunda VI Respublika elmi-nəzəri konfransın materialları, Bakı, 5-6 may 2016, s. 332-335.

11. Mədəni irsin qorunması sferasında hüquqi məsuliyyət // Odlar Yurdu Universitetinin Elmi və Pedaqoji Xəbərləri. Humanitar Elmlər Seriyası. Bakı, 2016, № 44, s. 304-310

РЕЗЮМЕ

Представленная Симой Азер кызы Сулейманлы диссертация на соискание ученой степени доктора философии по праву по специальности 5603.01 – «Международное право; права человека» на тему «Международно-правовое регулирование в области охраны культурного наследия и законодательство Азербайджанской Республики» являясь самостоятельным, творческим и завершенным исследовательским трудом, отражая совершенно новые научные положения, имеет большое значение для определения сущности и особенностей реализации международно-правового регулирования охраны культурного наследия, в том числе для анализа вопросов взаимосвязи международных и внутригосударственных правовых норм в данном направлении. Диссертационная работа основывается на сравнительный анализ обширной международной договорной практики, законодательства различных государств, включая Азербайджанскую Республику, и существующие в правовой литературе разногласии.

Диссертационная работа состоит из введения, четырех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы исследования, указывается степень разработанности, научная новизна темы исследования, приводятся новые положения, выносимые на защиту, цели и задачи, теоретическое и практическое значение исследования.

Первая глава исследования называется «Охрана культурного наследия как объект регулирования международного права и законодательства Азербайджанской Республики» и состоит из четырех подглав. В данной главе проанализированы понятие и правовое содержание культурного наследия и его охраны, правовой режим охраны культурного наследия и особенности международно-частно-правового регулирования оборота объектов культурного наследия.

Состоящая из трех подглав, вторая глава диссертационной работы называется «Основы международно-правового регулирования охраны культурного наследия и особенности их влияния на законодательство Азербайджанской Республики». В этой главе проанализированы принципы охраны культурного наследия, международные договоры в данной сфере, а также международные нормы рекомендательного характера и вопросы согласования законодательства Азербайджанской Республики с нормами международного права.

Третья глава диссертационной работы называется «Институциональные механизмы международно-правового регулирования охраны культурного наследия» и состоит из трех подглав. В этой главе исследованы организационно-правовые особенности охраны культурного наследия в Азербайджанской Республике, деятельность международных механизмов и роль неправительственных организаций в данной сфере.

Четвертая глава называется «Охрана культурного наследия во время вооруженных конфликтов и правовая ответственность за нелегальный оборот» и состоит из трех подглав. В этой главе исследованы вопросы международно-правовой охраны объектов культурного наследия во время вооруженных конфликтов, международно-правовой борьбы против нелегального оборота и правовой ответственности в данной сфере.

В заключении отмечены связанные с исследованием важнейшие выводы и предложения, выражено их теоретико-практическое значение для международной и внутригосударственной нормативной правовой системы.

SUMMARY

Sima Azer gizi Suleymanli's dissertation work presented for attaining the degree of PhD in the specialization 5603.01 – “International law; human rights” called “International legal regulation in the field of protection of cultural heritage and legislation of the Republic of Azerbaijan” being an independent, creative and completed work, containing brand new provisions, is of paramount importance for determining the nature and specifics of the implementation of international legal regulation of the protection of cultural heritage, including for analyzing the issues of the interrelationship of international and domestic legal norms in this field. The dissertation work is formed on the basis of comparative analysis of diverse points of views existing in the legal literature, on legislation of different countries including Azerbaijan, and on international treaties' experience.

The dissertation work contains introduction, four chapters, conclusion and bibliography.

In the introduction, the relevance of the research topic is substantiated, the goals and objectives of the study, its methodological and theoretical bases are determined, scientific novelty, new scientific positions presented to the defence and practical significance of the work are explained, information on approbation of research results and research structure is given.

The first chapter is titled “Protection of cultural heritage as an object of regulation of international law and legislation of the Republic of Azerbaijan” and contained four sub-chapters. In this chapter, the concept and legal content of the cultural heritage and its protection, the legal regime for the protection of cultural heritage and the peculiarities of international private law regulation of the turnover of cultural heritage objects are analyzed.

Consisting of three sub-chapters, the second chapter of the thesis is titled “Fundamentals of international legal regulation of the protection of cultural heritage and peculiarities of their influence on the legislation of the Republic of Azerbaijan”. This chapter analyzes the principles of protection of cultural heritage, international treaties in this field, as well as international norms of recommendatory nature and issues of coordinating the legislation of the Republic of Azerbaijan with the norms of international law.

The third chapter of the dissertation work is titled “Institutional mechanisms of international legal regulation of cultural heritage protection” and is comprised of three sub-chapters. This chapter explores the organizational and legal features of the protection of cultural heritage in the Republic of Azerbaijan, the activities of international mechanisms and the role of non-governmental organizations in this field.

The fourth chapter is titled “Protection of cultural heritage during armed conflicts and legal responsibility for illegal turnover” and consists of three sub-chapters. This chapter explores the issues of international legal protection of cultural heritage sites during armed conflicts, international legal struggle against illegal turnover and legal responsibility in this sphere.

In conclusion, the most important results and proposals related to the study were noted, including their theoretical and practical role for the international and domestic legislative legal system.

На правах рукописи

СИМА АЗЕР КЫЗЫ СУЛЕЙМАНЛЫ

**МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ В
ОБЛАСТИ ОХРАНЫ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ И
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ**

**Специальность: 5603.01- «Международное право;
права человека»**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по праву**

БАКУ - 2017